

ETIKA JEZIKA¹

O modernosti, avangardnosti i angažovanosti poezije Mirjane Stefanović

Ali, osim čisto jezičke potrebe, ono što čoveka tera da piše nije toliko briga za sopstveno trošno telo koliko žudnja da se sačuva od propadanja ponešto iz svog sveta – svoje lične civilizacije – svog ne-semantičkog kontinuuma. Umetnost nije bolje, već drugačije postojanje: ne pokušaj da se izbegne realni svet, već nasuprot, pokušaj da mu se udahne duša. To je duh koji traži telo a nalazi reči.

Josif Brodski, *Dete civilizacije*

I

Možda bi se veličina jednog pesnika i njegove poezije mogla odrediti njegovom reakcijom na događaje u njegovom vremenu, njegovom moći sagledavanja događaja u retrospekciji i prospekciji.

U pravu su oni koji kažu da angažovanu poeziju stvara vreme i događaji, a ne pesnik sam. Pošto se jezik uvek upisuje unutar jedne mreže releja i diferencijalnih „tragova“ kojih čovek koji piše nikada nije svestan, onda sve ono što pesnik stvara dolazi iz njegove poetike koja ga na izvestan način obavezuje. Zapravo, sam njegov jezik ga obavezuje, oko tog njegovog jezika. Još je Montale tvrdio da je pesma oblik najintimnijeg odnosa između etike i estetike.

Usudujem se da kažem da je svaka prava poezija angažovana, jer narator u njoj izriče ono što drugi ne mogu ili ne žele da vide, a što je konstitutivno za ljude jednog vremena, jedne epohe. Poezija može u većoj i manjoj meri izražavati i neposredne društvene i političke mene, ali i ne mora to da čini da bi bila angažovana. Pesnik samo u jednoj pesmi, ili čak u jednom stihu može označiti ono što mnogi pesnici beneficijari angažmana oponašaju, ne bi li se dodvorili mnjenju ili žirijima koji su u datoj prilici naklonjeni nekoj političkoj opciji. Istinski pesnik samo u jednom stihu, u drugom planu jedne pesme, da tako kažemo (ako je taj stih, slika ili motiv dovoljno jak da ostvari snažne paradigmatičke odnose u pesmi i knjizi pesama), može oslikati epohu, mini epohu, njene glavne sile i uzročnike nesreće.

U izvesnim istorijskim periodima, kaže Josif Brodski, jedino poezija, može da se nosi sa stvarnošću, kondenzujući je u nešto uhvatljivo, nešto što se drugačije ne bi moglo zadržati u sećanju.

¹ Tekst pročitan na naučnom skupu o pesništvu Mirjane Stefanović, održanom 23. maja 2011. godine u Narodnoj biblioteci Srbije.

Pesnici su kroz istoriju na različite načine relativizovali istorijske udese, bilo da su izbegli odgovore na njih, bilo da su ih smeštali u širi istorijski kontekst, bilo u mitsku matricu, bilo da su na događaje gledali kao na nesrećne, ali nužne etape istorijskog razvoja društva.

Ovim tvrdnjama i citatima želim da započnem tekst o modernosti poezije Mirjane Stefanović i o angažovanoj poeziji u njenoj knjizi pesama iz 1996. Godine, *Pomračenje*, posle koje je ova pesnikinja doživela niz negativnih kritika i posle koje je njen pesnički rad minimiziran, a pesnikinjino ime prećutkivano (čast izuzecima) u periodičnim sumiranjima i prevrednovanjima srpske poezije druge polovine XX veka.

Takođe želim i da odgovorim na tezu Saše Radojčića iznetu u pogovoru njenih izabranih pesama, *Iskislji čovek*, iz 2003. godine da je Mirjana Stefanović u knjizi *Pomračenje* „odstupila od svojih poetičkih opredeljenja“.

II

Pesnički glas Mirjane Stefanović je neobično opušten i moderan za vreme u kojem se javio u knjizi *Voleti* 1960. godine. Mogli bismo da kažemo da je to glas nekoga ko je duboko proživljavao uspon i prosperitet novog društva, posleratnu mladalačku bezbrižnost, kojoj se smešila očaravajuća budućnost, dakle u postrevolucionarnom vremenu koje je, razume se, čvršće vezano za ideale. Zdravlje, eros, zanos, vitalizam, nešto slično smo čitali u nekim Benovim lirskim pesmama, u kojima se takođe slavi život. Naratorka u njoj hvata svakodnevicu bez ideoloških kodova, uvodi prirodu u grad, gradsku plažu na reci, gradsku floru, ne tematizujući ono što neposredno ne oseća i ne vidi. (Pesnikinja će u svojim kasnijim pesmama neposredno ili posredno, tvrditi da je poezija u službi života, a ne obrnuto.) Mogli bismo na ovom mestu reći kako je ta opuštenost i nonšalancija već bila naznačena početkom pedesetih u Pavlovićevih *87 pesama*.

Tematizacija mitskog i folklornog nasleđa, narodne poezije i njenih formi, metafizičkog iskustva sveta samog naratora, nešto brži ritam u odnosu na liriku iz prve knjige, seksualne aluzije, prikriveni erotski motivi i težnja ka nešto avangardnijem izrazu jesu novi momenti u pesničkom glasu Mirjane Stefanović u njenoj narednoj knjizi iz 1967. godine, *Proleće na Terazijama*. Opušteni ton i neposredni izraz su zadržani, nevini i istovremeno sveznajući lirski subjekt otvara se za novu stravu svakodnevnog života u kojem pesnik mora da traži dublje istine od onih ponuđenih u mnjenjima i institucijama znanja.

U vreme objavljivanja svoje druge knjige pesama autorka još nije napunila trideset godina, a njen pesnički glas već je sasvim zreo i formiran i u pogledu izbora tema i u pogledu forme i osećanja jezičke mere, što sa današnjim mladim pesnicima apsolutno nije slučaj. Setimo se i da navedeni Pavlović u trenutku objavljivanja *87 pesama* ima svega dvadeset i četiri godine.

Čistota i preciznost pesničkog jezika i u prve dve knjige bile su odlike poezije Mirjane Stefanović, ali su te, danas zaboravljene vrednosti, naročito uočljive u knjizi pesama u prozi iz 1973, *Indigo*. Ovu knjigu možemo čitati kao avangardnu po izboru i jezičkoj obradi tema: imaginiranje čovekovih unutrašnjih organa korišćenjem kvazimediconskonaučnog stila sa iznenadnim oneobičavanjima i vraćanjima u literarni diskurs u prvom delu knjige; ili, u drugom delu knjige, neobičnu fenomenološku materijalizaciju psiholoških stanja:

ljubavi, ljubomore, samoće, sramote, zavisti, volje, straha itd., gde naratorka veoma precizno, u slikama i pokretima u okviru materijalnog sveta uočava strukture navedenih psiholoških stanja. Neke od tih pesama podsećaju nas na fantastični svet Anrija Mišoa.

III

Mirjana Stefanović se, još u svojoj ranoj fazi, otvara za mitsko, folklorno i narodno iskustvo, ali i za iskustva savremenog života. Relativno veliki broj pesama ove pesnikinje predstavljaju zapravo opis svakodnevnih situacija koje naratorka oneobičava nekim nadrealnim prizorom ili prizorom iz sveta literature. Pesnikinja je podjednako uspešna i u ispovedno-narativnim pesmama i u nadrealnofantastičnim i u onima gde se motivi svakodnevnog smenjuju s folklorno-fantastičnim.

Svaka od četiri pesničke knjige o kojima ovde govorimo jeste na svoj način avangardna: *Voleti* po svom opušenom tonu, *Proleće na Terazijama* po slobodi ukrštanja folklorno-narodnog i modernog izraza, *Indigo* po materijalizaciji psiholoških stanja, *Pomračenje* po literarizaciji rata i društvene tragedije.

Mirjana Stefanović je avangardna pesnikinja i po tome što je tematizovala poeziju i pesništvo, što je za većinu njenih savremenika u srpskoj i ondašnjoj jugoslovenskoj poeziji bilo nezamislivo. U nekoliko svojih pesama ona je dala pravu fenomenologiju pesničkog stvaranja i pokrenula pitanje smisla poezije i mesta pesnika u društvu. Za nju je pesnik uvek i kritičar, a pesma može biti i komentar književnog života ili položaja pesnika u društvu i u kulturi. Poezija, za Mirjanu Stefanović, negde nam to ona u svojim pesmama eksplicitno, a negde implicitno saopštava, i služi da bi se neposrednije, strastvenije i jače živelo, da bi se nakon pisanja jače prigrlio život sam, bolje osetio, jasnije video, oneobičio, obogatilo.

Inače, raspon tema kod ove pesnikinje veoma je širok: od orfejskog zanosa, ljubavnih i erotskih pesama, fenomenološke materijalizacije psiholoških stanja do sarkastičnih komentara pesništva svoga doba pa sve do tematizacija brutalnih slika rata i parodiranja retrogradne kulture devedesetih u *Pomračenju*. Ženski, feministički diskurs pesnikinjin više je izražen u otvorenosti za muško-ženske odnose i u parodiranju tradicionalnih književnih formi i kulturnih (patrijarhalnih) obrazaca nego u otvorenom feminističkom angažmanu.

IV

Veliki deo poezije šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka više je prikrivao socijalnu i društvenu stvarnost nego što ju je otkrivao i tematizovao. Knjiga *Pomračenje* Mirjane Stefanović objavljena 1996. godine bila je spontan i prirodan odgovor na zlo i opšti pad vrednosti jedne kulture, odgovor pesnikinje koja je trideset godina pisala poeziju oslobođenu od bilo kakvih tabua i stereotipa. Veliki deo pesama u ovoj knjizi isprovociran je konkretnim podovima.

Ponekad u literaturi, ali i u umetnosti, nastaju neposredni odgovori na vreme bremeno događajima koje savremenici ne mogu ili sa zakašnjenjem razumeju uspravani medijskom bukom i uopšte mnjenjem i romornim glasovima o svetu.

Kada svi okrenu glavu od loše zbilje, u slučaju Mirjane Stefanović, ratne zbilje, pojedini pesnici ostaju usamljeni, izvan mnjenja, da svedoče o lepoti pre rata, o samom ratu, a neki, kako znamo, o tuzi nakon njega.

Onako kako je Mirjana Stefanović odgovorila radostima života i postojanja u svojim prvim knjigama, tako je odgovorila i na užase rata i ratova devedesetih u knjizi *Pomračenje*, neposredno, imenujući zlo i neljudskost pravim imenima. Koliko su njene prve pesme izraz pristajanja na život, slavljenje i prihvatanje života kao dara, toliko su pesme iz *Pomračenja* izraz nepristajanja na realnost i neminovnost rata i zločina, nepristajanje na argument da je zajednica u kojoj su narodi živeli bila homogena samo zbog ideologije koja je prikivala istorijsku nepravdu prema jednom narodu, koji se sada, u novom ratu, bori za pravdu i koji je *egzistencijalno* upućen na rat.

U svoju pesničku jezičku mrežu Mirjana Stefanović hvata tranzicione diskurse: nestajući svet socijalizma, novonastajuću pravoslavnu kulturnu paradigmu i opšte znakove i procese kulturne retradicionalizacije, ali i atavizme mnogoboštva i grotesknog traganja za prehrisćanskom i preevropskom kulturom Srba; svi oni stižu se u shizofrenom građaninu devedesetih na Balkanu, suočenom iznenada sa mnoštvom pitanja o prošlosti na koja se nekako mora odgovoriti, a na koja, bez posredovanja autoriteta nije naučio da odgovara.

Pesnik u takvim situacijama može da čuti ili da nastavi da i o strahotama i o zlu peva kao što je nekada pevao o lepoti života. Da postavi pitanje sebi i drugima, kao što ga je Mirjana Stefanović postavila snajperisti, pitanje koje drugi ne postavljaju: gde se nalazi taj naš junak koji nas brani od drugih, da li sa nama deli javni prevoz, navijanje na fudbalskoj utakmici, gledanje humorističke serije, iščekivanje plate, možda penzije itd.

U naporu da neposredno, jasno, iskreno i strasno iskaže svoju istinu o udesu koji nas je snašao, pesnikinja Mirjana Stefanović se u zbirci pesama *Pomračenje* nije nadovezala na našu pesničku tradiciju, niti na ondašnja strujanja u srpskom pesništvu, već je pevala o doslovnoj realnosti fizičkog trenutka devedesetih u kojem smo živeli kao otpadnici od istorije i kulture. Jer pamćenje je jedino oružje koje ljudsko biće ima na raspolaganju da izađe na kraj sa vremenom. Ono što zovemo muzikom pesme, kaže Brodski, u suštini jeste vreme, tako preoblikovano da donosi sadržinu pesme u jezički neizbežnu, upečatljivu žižu.

Pesnik koji peva o neposrednim društvenim tragedijama, ne mora uopšte biti hrabar. Mandeljštam, na primer, uopšte nije bio hrabar, pred islednicima se ponašao krajnje kukavički, ali su njegove pesme bile hrabre, otkrivalačke, u njima je, a ne u tomovima zvanične istoriografije, kao i u nekim drugim malobrojnim knjigama toga vremena, data sudbina čoveka u Sovjetskom Savezu.

Da li je moguće pevati posle Aušvica, posle Celanove Sulmake i njene kose izmešane sa kosom drugih u nacističkoj fabrici šešira. Moguće je, ako ta poezija (ili ta filozofija) peva baš o tome i želi da osvetli baš to, onako kako to poezija može, kratko i sažeto, lepo i neposredno, tako da taj osećaj može uvek lako da se prizove i ponovo proizvede, čitanjem nekog stiha ili pesme.

Bilo je recenzija ove knjige nakon njenog izlaska, ali šire recepcije, čak i među čitaocima i kritičarima poezije, nije bilo. Sve se odigravalo u uskom krugu protivnika rata i mržnje devedesetih. Slike date u pesmama *Pomračenja* ne dozvoljavaju nam ni posle petnaest

godina od objavljivanja, da zlo koje smo i sami iskusili gurnemo u prošlost i prepustimo budućnosti da ga umije.

Užasnoj, ali impresivnoj neposrednosti našeg prisustva u tom vremenu, pesnikinja je zbirkom *Pomračenje* dodala nepomičnu neposrednost sadašnjosti, stvarajući, toliko nedostajuće osećanje identiteta, odnosno života, pozajmivši svoj prefinjeni glas našoj nemosti i nemuštosti pred zlom. Njen podvig stiže svoju novu simboličku snagu, hteo to neko ili ne, dobija nove čitaoce, kao univerzalna poruka i kao mogućnost transcendencije društvenog zla.

Jer lirizam, da na kraju još jednom citiramo Josifa Brodskog, *etika jezika* i superiornost tog lirizma spram svega što se može ostvariti u okviru ljudskih odnosa, kakvi god oni bili, jeste ono što čini umetničko delo i što mu omogućava da preživi.